

AGNIESZKA WILKANIEC, MARIA CHOJNACKA

Katedra Terenów Zieleni
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

MIEJSCE FORTYFIKACJI W UKŁADZIE TERENÓW REKREACYJNYCH POZNANIA

Streszczenie. Tereny zajmowane przez fortyfikacje oraz pozostałe po ich usunięciu bardzo często stawały się rezerwą przestrzeni rekreacyjnej dla miast. Istnienie fortyfikacji wymaga bowiem rozległych obszarów wyłączonych spod zabudowy oraz wiąże się z występowaniem zieleni. Na skutek naturalnej ewolucji myśli wojskowej istniejące fortyfikacje stawały się przestarzałe. Pojawiała się wtedy możliwość wchłonięcia i wykorzystania terenów fortecznych przez organizm miejski. W Poznaniu istnieje kilka obiektów o rodowodzie fortyfikacyjnym, które obecnie pełnią rolę terenów rekreacyjnych. Wśród nich można wymienić chociażby Cytadelę oraz kilka spośród fortów zewnętrznego pierścienia. Nadal istnieją również obiekty, które pozostają niewykorzystane, a mogłyby służyć rekreacji. Są to tereny o specyficznej charakterystyce i wymagające szczególnego podejścia w odniesieniu do ich zagospodarowania i wykorzystywania.

Słowa kluczowe: tereny rekreacyjne, Poznań, fortyfikacje, Twierdza Poznań

Wstęp

Fortyfikacje od najdawniejszych czasów towarzyszyły miastom, zapewniając im bezpieczeństwo, ale również ograniczając możliwości swobodnego rozwoju przestrzennego. Dawne miasta-twierdze zazwyczaj charakteryzowały się mocno zagęszczoną strukturą przestrzenną, z nielicznie występującymi wewnątrz obwarowań terenami zieleni. Tereny forteczne były jednocześnie czynnikiem limitującym występowanie terenów zieleni w mieście i stanowiły rezerwę obszarów przeznaczonych pod ich przyszły rozwój. Na skutek ewolucji myśli wojskowej istniejące fortyfikacje stawały się przestarzałe i pojawiała się możliwość wchłonięcia i wykorzystania przez organizm miejski zajmowanych przez nie terenów. Niezwykle często tereny forteczne były zastępowane przez tereny zieleni o funkcji rekreacyjnej lub reprezentacyjnej. W Poznaniu istnieje kilka obiektów o rodowodzie fortyfikacyjnym, pochodzących z różnych okresów historycznych, które obecnie pełnią rolę terenów zieleni, służących rekreacji.

Material i metody

W ciągu kilku ostatnich lat prowadzono badania związane z obiektami Twierdzy Poznań, a szczególnie z towarzyszącą im zielenią, będącą potencjalnym zapleczem rozwoju dla terenów zieleni miejskiej. Celem badań było rozpoznanie i zewidencjonowanie zachowanych elementów tworzących dawny system twierdzy fortowej, poznanie zasad kształtowania obiektów fortyfikacyjnych i towarzyszącej im zieleni, dokonanie identyfikacji istniejących i potencjalnych zagrażających im czynników, a także wytycznych dotyczących ich ochrony i konserwacji.

W badaniach posługiwano się metodą analizy materiałów archiwalnych zestawionych ze współczesnymi mapami, planami i zdjęciami lotniczymi. Prowadzono również badania terenowe polegające na identyfikacji poszczególnych obiektów oraz szczegółową inwentaryzacją zachowanych układów zieleni fortecznej

Wyniki

W Poznaniu istnieje kilka obiektów o rodowodzie fortyfikacyjnym, które obecnie pełnią funkcję terenów rekreacyjnych.

Największą powierzchnię wśród nich (ok. 100 ha) ma Cytadela na Wzgórzu Winiarskim. Jak podaje KAROLCZAK (1993) na początku XX wieku zadrzewione stoki Cytadeli znajdowały się częściowo pod zarządem Inspekcji Ogrodów Miejskich i były dostępne dla spacerowiczów. Na stokach wyznaczono ścieżki spacerowe, stały tam ławki, a nad wszystkim czuwał „stróż, który utrzymywał chodniki w porządku” (Archiwum Państwowe w Poznaniu). W latach międzywojennych władze miasta starały się przejąć teren Fortu Winiary, aby na jego stokach założyć park publiczny. Planów tych jednak nie zrealizowano (WILKANIEC 2007). Obiekt ucierpiał podczas zdobywania miasta w 1945 roku. Struktura jego układu przestrzennego, nasypów ziemnych, układu komunikacyjnego pozostała czytelna, w największym stopniu uszkodzone zostały budowle kubaturowe (przede wszystkim budynek koszarowy). W latach pięćdziesiątych XX wieku na terenie Cytadeli prowadzono prace rozbiórkowe, które spowodowały wielkie straty w stanie zachowania zabytkowego obiektu. W latach 1961-1963 opracowano projekt przekształcenia Fortu Winiary w park „Pomnik Braterstwa Broni i Przyjaźni Polsko-Radzieckiej” autorstwa Bernarda Lisiaka (rys. 1, 2). Projekt niestety w pewnym stopniu zatarł dawny układ przestrzenny obiektu. Wyznaczono całkowicie nowy układ kompozycyjny, oparty na promieniście rozchodzących się alejach spacerowych, usunięto niektóre spośród zachowanych do tej pory budowli murowanych i zniwelowano część czytelnych jeszcze profili ziemnych. Co prawda w okresie realizacji projektu zdawano sobie już sprawę z wartości historycznej zachowanych fragmentów Cytadeli, która w 1966 roku otrzymała wpis do rejestru zabytków, jednak koncepcję w znacznym stopniu zrealizowano. Obecnie Cytadela pełni rolę parku miejskiego, a także swoistego zwornika w klinowo-pierścieniowym systemie zieleni miejskiej Poznania. Jest ważnym obiektem rekreacyjnym, obsługującym teren śródmieścia, a także Winogrody, gdzie znajdują się osiedla mieszkaniowe. Park bywa sceną różnego rodzaju imprez plenerowych, jednak mógłby być wykorzystany w większym stopniu. Zapomnianym potencjałem Cytadeli są również takie obiekty, jak amfiteatr czy dawny tor saneczkowy, założone

Rys. 1. Park Cytadela. Nasadzenia drzew i krzewów ozdobnych w miejscu bloku koszarowego (fot. A. Wilkaniec)

Fig. 1. Cytadela Park. Ornamental trees and shrubs planted in the place of caserns (photo by A. Wilkaniec)

Rys. 2. Park Cytadela. Starodrzew na stokach Cytadeli (fot. A. Wilkaniec)

Fig. 2. Cytadela Park. Old trees on the Cytadela slopes (photo by A. Wilkaniec)

w okresie budowy parku, a obecnie mocno zniszczone. Park na Cytadeli to miejsce, które oprócz walorów rekreacyjnych ma również wartości turystyczne i poznawcze. Na uwagę zasługują pierwsze pomysły wyeksponowania fortyfikacyjnej przeszłości Fortu Winiary polegające na stworzeniu ścieżki edukacyjnej, ukazującej historyczne walory obiektu. Z tym nurtem wiąże się również mieszczące się w jednym ze schronów Muzeum Uzbrojenia Cytadela Poznańska, którego ekspozycja, złożona między innymi z czołgów i samolotów wojskowych, stanowi niezmiennie atrakcję nie tylko dla znawców militariów, ale również dla dzieci licznie odwiedzających park. Wydaje się jednak, że można by w dużo większym stopniu spożytkować walory historyczne zabytkowego obiektu, z korzyścią dla mieszkańców miasta oraz turystów. Na realizację czeka chociażby projekt rewitalizacji Reduty I (STILLER 2002).

Szczątkowo wykorzystany jest potencjał związany z istnieniem w Poznaniu pierścienia fortów zewnętrznych. W planie Władysława Czarneckiego z 1934 roku, dotyczącym systemu zieleni miejskiej, oprócz wewnętrznego pierścienia zieleni zajmującego dawne tereny forteczne pojawił się drugi pierścień oparty właśnie na wolnych od zabudowy terenach związanych z fortami zewnętrznymi. Oprócz pierścienia w projekcie pojawiały się kliny zieleni, w których obręb włączone były również niektóre spośród fortów, np. Fort III na Białej Górze w rejonie Malty (CZARNECKI 1933). Plan ten nie został nigdy w pełni zrealizowany. W okresie międzywojennym rozpoczęto prace nad klinami zieleni i kontynuowano je w latach czterdziestych w okresie okupacji, a także po zakończeniu wojny. O ile kliny są strukturą czytelną w przestrzeni miasta, o tyle drugi pierścień zieleni w zasadzie pozostał w sferze planów. Projekt Czarneckiego zakładał nie tylko wykorzystanie częściowo zadrzewionych już stoków fortów zewnętrznego pierścienia, ale również wykup wolnych od zabudowy terenów w rejonach fortecznych i stworzenie ciągłego pasma zieleni o szerokości 1000-1200 m. W pierwszych powojennych planach zagospodarowania przestrzennego tworzonych przez dawnych współpracowników Czarneckiego znalazły się odwołania do jego idei, jednak później zostały porzucone (CZARNECKI 1972). Dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX wieku powróciły propozycje oparcia na terenach zewnętrznego pierścienia fortyfikacji kolejnego pasma zieleni otaczającego miasto (GURAWSKI i WOJCIECHOWSKI 1992, PASZKOWIAK 1993). Pomysły planistów i przyrodników sprzed z górą 70 lat zaczęły znajdować częściowo odbicie w realizowanych obecnie opracowaniach planistycznych. We współczesnych planach miejscowych obejmujących tereny fortów zewnętrznych (Forty III, V, VIIa) zakłada się przeznaczenie dawnych działek fortecznych na cele zieleni miejskiej (Plan miejscowy zagospodarowania przestrzennego „Malta”. 2002, Plan miejscowy zagospodarowania przestrzennego „Marcelin”. 2001, Plan miejscowy zagospodarowania przestrzennego „Za fortem”. 2002). Niestety coraz mniej realna wydaje się szansa na połączenie związanych z fortami płam zieleni w jedno spójne pasmo, głównie z powodu coraz ściślejszego zabudowywania otoczenia fortów.

Ciągle możliwe jest jednak wykorzystanie poszczególnych obiektów jako terenów zieleni, o funkcji rekreacyjnej. Większość spośród 18 fortów zewnętrznych jest spontanicznie wykorzystywana przez mieszkańców miasta jako tereny spacerowe. Dotyczy to szczególnie tych spośród nich, które są położone w sąsiedztwie terenów mieszkaniowych (forty: I, II, IVa, V, Va, VII, VIII, IX). Stoki trzech fortów zostały zaadaptowane na cele parkowe. Są to fort: IIa na Ratajach, VIIIa na Raszynie (rys. 3) i IXa na Dębcu. Park towarzyszący fortowi raszyńskiemu został niedawno wyremontowany. Ze stoków

Rys. 3. Park na stokach Fortu VIIIa. Starodrzew związany z fortyfikacyjnym rodowodem terenu (fot. A. Wilkaniec)

Fig. 3. Park on the slopes of Fort VIIIa. Old trees connected with fortification history of this place (photo by A. Wilkaniec)

usunięto zamknięte dawniej ogrodzeniem baraki, wykonano nowe nawierzchnie i wprowadzono nowe nasadzenia z krzewów ozdobnych. Dużym problemem jest wykorzystanie trzonów fortów o stokach przeznaczonych na tereny parkowe. Budowle kubaturowe i teren zamknięty fosą we wszystkich trzech przykładach nie są użytkowane, pozostają zamknięte i w znacznym stopniu zaniedbane na skutek nieprzeprowadzania zabiegów związanych z pielęgnacją zieleni. Na cele związane z rekreacją wykorzystywany jest jedynie trzon Fortu III, który znalazł się w obrębie Ogrodu Zoologicznego na Malcie. Jeden z jego dziedzińców barkowych funkcjonuje jako polana piknikowa, a przylegająca do dziedzińca prochownia jako sala bankietowo-konferencyjna.

Wydaje się, że zajęcie stoków fortów przez zielen miejską opartą na istniejących zadrzewieniach jest właściwym sposobem wykorzystania ich powierzchni. Dyskusyjnym aspektem adaptacji stoków na tereny zieleni parkowej jest zacieranie dawnego układu zieleni przez dosadzanie roślin ozdobnych oraz zmiany w historycznym układzie przestrzennym wskutek wprowadzenia nowych powiązań komunikacyjnych. Zawsze jednak poddanie zabytkowego obiektu adaptacji jest lepszym rozwiązaniem niż nieuregulowane i przypadkowe korzystanie z niego. Ważnym zagadnieniem jest również takie wykorzystanie obiektów kubaturowych związanych z trzonem fortów, które będzie uzupełnieniem dla funkcji rekreacyjnej, jaką pełnią stoki.

Kolejnymi obiektami fortecznymi, których zagospodarowanie związane z rekreacją byłoby jak najbardziej uzasadnione, są forty położone w klinach zieleni lub w otoczeniu większych kompleksów zieleni. Do takich obiektów należą: Fort III i IIIa położone we wschodnim klinie zieleni, Fort IVa – w klinie północnym, związanym z doliną Warty, Fort VIa usytuowany w klinie zachodnim oraz Fort VIIa przylegający do Lasku Marcelińskiego. Spośród wymienionych zagospodarowane są już dwa obiekty: Fort III na

terenie Ogrodu Zoologicznego na Malcie oraz Fort IIIa na Miłostowie, pełniący funkcję krematorium i zlokalizowany na terenie cmentarza miłostowskiego. Pozostałe trzy obiekty są nadal niezagospodarowane. Fort IVa, częściowo zburzony i mocno zarośnięty, jest niezwykle malowniczo usytuowany nad Wartą i traktowany jako teren spacerowy przez mieszkańców pobliskiego osiedla Wilczy Młyn. Fort VIIa stanowi własność prywatną i nie jest ogólnodostępnym obiektem. Fort VIa położony na Gołęczynie jest jednym z najbardziej zniszczonych obiektów zewnętrznego pierścienia, co zmniejsza jego wartość historyczną, ale jednocześnie pozostawia większą swobodę przeprowadzania działań adaptacyjnych.

Pożądanym byłoby również powiązanie poszczególnych obiektów twierdzy fortowej ciągami spacerowymi i systemem ścieżek rowerowych. Pozwoliłoby to podkreślić historyczną spójność całego zewnętrznego pierścienia fortyfikacji, jak również umożliwić mieszkańcom miasta pełniejsze wykorzystanie terenów zajmowanych przez zieleń związaną z działkami fortecznymi. Koncepcja tego rodzaju pojawiła się w pracy GURAWSKIEGO i WOJCIECHOWSKIEGO (1998). Autorzy przewidywali połączenie poszczególnych fortów powiązanymi z zielenią ciągami komunikacji pieszej i rowerowej, powtarzającymi częściowo przebieg dawnych dróg fortecznych. W wypadku odcinków drogi rokadowej, wykorzystywanych dzisiaj w intensywny sposób przez ruch kołowy, zaproponowano poprowadzenie ścieżek innymi trasami. Najkorzystniejsze byłoby powiązanie fortów systemem ścieżek opartych na przebiegu dawnej drogi rokadowej, ponieważ nadawanie im innego przebiegu zmniejsza znaczenie dydaktyczne trasy. Byłoby to jednak trudne z punktu widzenia funkcjonalnego, gdyż intensywnego ruchu kołowego nie można pogodzić z istnieniem dróg o znaczeniu rekreacyjnym. Z tego powodu rozwiązanie zaproponowane przez GURAWSKIEGO i WOJCIECHOWSKIEGO (1998) wydaje się optymalne. Należy zaznaczyć, że udostępnienie kilku spośród obiektów fortecznych byłoby możliwe dzięki istniejącym już ścieżkom rowerowym (Fort III, strzelnica „Małpi Gaj”).

Dyskusja

Zastępowanie terenów fortyfikacyjnych terenami o znaczeniu rekreacyjnym ma w Poznaniu bogatą tradycję i dotyczy różnych okresów w historii miasta.

W okresie funkcjonowania obiektów poligonalnego pierścienia fortyfikacji, pod koniec XIX stulecia, stoki forteczne, mimo iż były one własnością wojskową, wykorzystywano jako tereny rekreacyjne, związane z zielenią. Na zachowanych mapach Poznania z tego czasu można dostrzec wiele ścieżek spacerowych poprowadzonych płynnymi liniami na stokach fortów Tietzen i Waldersee (ROGALANKA i RUSZCZYŃSKA 1978) – przebiegała tam niezwykle popularna wśród mieszkańców miasta Promenada Bussego. Program terenów rekreacyjnych na stokach fortecznych uzupełniały liczne, ulokowane za bramami miejskimi ogródki rozrywkowe.

Pogarszające się warunki życia na terenie miasta zamkniętego wewnętrznym pierścieniem fortyfikacji, związane z nadmiernym zagęszczeniem zabudowy, brakiem zieleni i utrudnioną komunikacją z przedmieściami, spowodowały podjęcie decyzji o wyburzeniu lewobrzeżnych obwałowań. Początkowo plany zagospodarowania terenów pofortecznych zostały opracowane przez Heinricha Grüdera (KODYM-KOZACZKO 2005).

Głównym zarzutem stawianym tym opracowaniom była zbyt mała intensywność zabudowy planowana dla odzyskanych przez miasto terenów. W kolejnych planach sporządzanych przez Grüdera wynikała ona między innymi z pozostawienia rozległych terenów rekreacyjnych na dawnych stokach fortyfikacyjnych oraz z dużej przestrzeni zajmowanej przez place i szerokie ciągi komunikacyjne, także w postaci spacerowych alei, oraz liczne zieleńce (GRZESZCZUK-BRENDEL 2003).

Ostatecznie zrealizowano plan zagospodarowania terenów pofortecznych autorstwa znanego urbanisty Josepha Stübena. Plan ten zakładał otoczenie centrum miasta pierścieniem parków i zieleńców, powiązanych przebiegiem promenady, o charakterze rekreacyjno-reprezentacyjnym. Układ ten zachował się do dziś. Ścisłe centrum miasta jest otoczone pierścieniem zieleni. Dzięki tworzącym go parkom w śródmieściu są atrakcyjne tereny rekreacyjne, podnoszące znacznie jakość przestrzeni miejskiej. Zmienił się jedynie charakter promenady łączącej poszczególne parki, które tworzą ów pierścień zieleni. Ze względu na bardzo intensywny ruch samochodowy jej znaczenie jako ciągu spacerowego zostało w znacznym stopniu ograniczone. Poza tym, jak wykazały prowadzone w 2007 roku badania dotyczące kondycji zadrzewień alejowych towarzyszących ciągom komunikacyjnym w mieście, stan zdrowotny nasadzeń usytuowanych wzdłuż dawnej promenady jest ogólnie rzecz biorąc zły. Zarówno historyczne, jak i młodsze nasadzenia prawdopodobnie źle znoszą trudne warunki egzystencji przy ruchliwym ciągu komunikacyjnym (Aktualizacja układu przestrzennego zieleni miasta Poznania. 2006-2007).

Idea włączenie terenów zajmowanych przez fortyfikacje lub pofortecznych w system terenów zieleni pełniących funkcję rekreacyjną najpełniej ujawniła się w okresie międzywojennym. W latach dwudziestych magistrat Poznania dążył do przejęcia terenów pofortecznych na prawym brzegu Warty między innym w celu utworzenia tam parków i promenad, które stanowiłyby kontynuację lewobrzeżnego pasma tzw. „ringu Stübena” (WILKANIEC 2007). W kolejnych latach, jak już powiedziano, starano się o utworzenie parku publicznego na terenie Fortu Winiary. W końcu wszystkie zamierzenia związane z przekształcaniem terenów pofortecznych w tereny rekreacyjne znalazły swój wyraz w planie systemu zieleni miejskiej stworzonym w 1934 roku przez Władysława Czarneckiego.

Podsumowanie

Obecnie poszczególne obiekty fortyfikacyjne na terenie Poznania są wykorzystywane w bardzo zróżnicowany sposób. Niektóre z występujących na nich funkcji służą zachowaniu wartości historycznych tego rodzaju obiektów, inne są wyraźnie sprzeczne z ogólnymi zasadami ich ochrony. Rozpatrując sposób wykorzystania poszczególnych obiektów, należy zwrócić uwagę na aktualne wykorzystanie zarówno budynków, jak i terenu dawnej działki fortyfikacyjnej. W niektórych przypadkach znaczenie może mieć także sposób zagospodarowania terenów otaczających działkę, zwłaszcza że większość z nich mogłaby stanowić rezerwę dla rozszerzenia powierzchni terenów zieleni miejskiej, służących codziennej rekreacji mieszkańców Poznania. Tereny zajmowane przez fortyfikacje zewnętrznego pierścienia to duży potencjał dla rozwoju systemu zieleni miejskiej. Zieleń związana z samymi działkami fortyfikacyjnymi zajmuje powierzchnię

blisko 150 ha, równomiernie rozproszoną na terenie całego miasta. Poza tym istnieje co najmniej kilkadziesiąt schronów, otoczonych zadrzewieniami, które mogłyby stać się zaczątkiem niewielkich zieleńców. Do powyższego zestawienia należy także dodać prawie 20 km dawnych dróg fortecnych, występujących w postaci alei bądź z towarzyszącymi szpalerami drzew, zachowanych w różnym stopniu. Zespoły zieleni związanej z fortyfikacjami to w dużej mierze starodrzew, cenny również pod względem przyrodniczym. Obszar niektórych obiektów przez okres co najmniej pięćdziesięciu lat ulegał naturalnym procesom przekształceń w niewielkim stopniu zakłócanym przez człowieka.

Niepokojącym zjawiskiem jest utrata części walorów krajobrazowych przez fortyfikacje, związana z nasilającym się zjawiskiem zabudowywania międzypól poszczególnych fortów. Pierwotnie obiekty te były lokalizowane w miejscach wyniesień terenowych, dominujących nad otoczeniem, co miało na celu stworzenie szerokiego pola dla obserwacji i ostrzału. Częściowo zadrzewione działki fortecne, wraz z zielenią towarzyszącą drogom i budowlom międzypól, musiały być ważnym elementem krajobrazu podmiejskiego. Z czasem zostały wchłonięte przez miasto i ściśle otoczone zabudową. Dzisiaj wiele z nich jest ukrytych wśród wysokich budowli, które utrudniają odnalezienie niewidocznych z daleka obiektów. Ograniczają również ich oddziaływanie krajobrazowe, zajmując przedpola, które równocześnie stanowiły przedpole ekspozycji widokowej masywów fortów. Zachowanie walorów krajobrazowych związanych z fortyfikacjami może mieć dodatkowe znaczenie dla wykorzystania tych miejsc jako obiektów rekreacyjnych i turystycznych.

Funkcjonowanie obiektów fortecnych jako terenów rekreacyjnych jest potencjalnie możliwe również dzięki temu, iż większość spośród nich jest własnością miasta.

Literatura

- Aktualizacja układu przestrzennego zieleni miasta Poznania. 2006-2007. P. Urbański, T. Tylkowski, B. Szpakowska, E. Raszeja, M. Chojnacka, A. Targońska, A. Wilkaniec, B. Stępka, A. Siminiak, M. Tumidaj, A. Rydzewska, M. Krzyżaniak. Maszyn. Zarząd Zieleni Miejskiej, Poznań.
- Archiwum Państwowe w Poznaniu. Akta Miasta Poznania, sygn. 7323.
- CZARNECKI J., 1972. Ewolucja systemu zieleni Poznania. Miasto nr 6. Organ Urbanistów Polskich, Warszawa.
- CZARNECKI W., 1933. Zieleń w przyszłym Poznaniu. Wyd. Okręgowego Komitetu Przyrody na Wielkopolskę i Pomorze, Poznań.
- GRZESZCZUK-BRENDEL H., 2003. Projekty urbanistyczne Heinricha Grüdera z lat 1890-1900. Kronika Miasta Poznania „Raptularz Poznański 2003: 80 lat Kroniki Miasta Poznania”: 98-110.
- GURAWSKI J., WOJCIECHOWSKI P., 1992. Pierścień fortecny – twierdza fortowa. Studium ochrony konserwatorskiej XIX-wiecznego systemu fortyfikacji Poznania. T. 2. Maszyn. Miejska Pracownia Urbanistyczna, Poznań.
- KAROLCZAK W., 1993. Parki publiczne, skwery i promenady dawnego Poznania. Kronika Miasta Poznania 3-4 „Zieleń i architektura”: 38-98.
- KODYM-KOZACZKO G., 2005. Rozwój Poznania w planowaniu urbanistycznym w latach 1900-1990. W: Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku. Red. T. Jakimowicz. Wydawnictwo Miejskie, Poznań.

Wilkaniec A., Chojnacka M., 2009. Miejsce fortyfikacji w układzie terenów rekreacyjnych Poznania. *Nauka Przym. Technol.* 3, 1, #41.

- PASZKOWIAK J., 1993: Pasma ekologiczne XIX-wiecznych umocnień fortecznych Poznania. Analiza możliwości projektowo-realizacyjnych. Miejska Pracownia Urbanistyczna, Poznań.
- Plan miejscowy zagospodarowania przestrzennego „Malta”. 2002. Miejska Pracownia Urbanistyczna, Poznań.
- Plan miejscowy zagospodarowania przestrzennego „Marcelin”. 2001. Miejska Pracownia Urbanistyczna, Poznań.
- Plan miejscowy zagospodarowania przestrzennego „Za fortem”. 2002. Miejska Pracownia Urbanistyczna, Poznań.
- ROGALANKA A., RUSZCZYŃSKA T., 1978. Źródła kartograficzne do dziejów Poznania. Katalog wystawy. Muzeum Narodowe w Poznaniu, Oddział Historii m. Poznania – Ratusz, Poznań.
- STILLER J., 2002. Koncepcja rewitalizacji Reduty I Cytadeli Poznańskiej. *Pozn. Zesz. Fortyf.* 1: 32.
- WILKANIEC A., 2007. Fortyfikacje zaczątkiem powstania założeń zieleni miejskiej – proces przejmowania przez miasto Poznań terenów fortecznych na przełomie XIX i XX wieku. W: *Fortyfikacje w przestrzeni miasta*. Wyd. AR, Poznań: 71-79.

THE POSITION OF FORTIFICATIONS IN THE SYSTEM OF RECREATION AREAS IN THE CITY OF POZNAŃ

Summary. Areas covered by fortifications as well as those previously fortified frequently have become reserves of recreation space for cities. The existence of fortifications requires the existence of vast areas excluded from building up and connected with the established green areas. As a result of a natural evolution of military means of destruction and military doctrines, in the course of history existing fortifications repeatedly proved to be out-dated and it has become possible to incorporate and utilize fortified areas by the urban organism. In Poznań there are several originally fortified objects, which at present serve the function of recreation areas. These include e.g. the Cytadela park as well as several forts of the external ring. Moreover, there are still objects, which remain unused although they could serve the recreation role. They are areas of specific characteristics, requiring a unique approach to their management and utilization.

Key words: recreational areas, Poznań, fortifications, Poznań Fortress

Adres do korespondencji – Corresponding address:

Agnieszka Wilkaniec, Katedra Terenów Zieleni, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, ul. Dąbrowskiego 159, 60-594 Poznań, Poland, e-mail: ktzagawi@up.poznan.pl

Zaakceptowano do druku – Accepted for print:

25.11.2008

Do cytowania – For citation:

Wilkaniec A., Chojnacka M., 2009. Miejsce fortyfikacji w układzie terenów rekreacyjnych Poznania. Nauka Przym. Technol. 3, 1, #41.